

Osmanlı Devletinin İlk Başşehri Olan Bursa'nın Aktarlık Sanatı Açısından Önemi ve Bazı Orijinal Belgeler

IMPORTANCE OF BRUSSA, THE FIRST CAPITAL CITY OF THE OTTOMANS FROM THE POINT OF VIEW OF ART OR HERBALIST-SHIP AND SOME ORIGINAL DOCUMENTS

Ayşegül DEMİRHAN ERDEMİR*

* Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi Tıp Tarihi ve Deontoloji AD, Bşk., BURSA

Özet

Bu çalışmada Osmanlı Devletinin önemli bir kenti olan Bursa'nın aktarlık sanatı açısından önemi anlatılmakta ve orijinal belgelerle bazı bilimsel sonuçlara varılmaktadır. Ayrıca Bursa'lı bir ünlü aktarın yaşamı ve ilaç terkiplerinden örnekler verilerek modern tıpla karşılaştırılması yapılmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Tıp tarihi, Aktar, Bursa

T Klin Tıp Etiği-Hukuku-Tarihi 2002, 10:290-295

Summary

In this article, the importance of Brussa which is an important city of Turkey has been specified from the point of view of drugs of herbitalists and some scientific results have been determined with the original documents. Moreover, the biography of a famous herbalist of Brussa and his traditional drugs have been mentioned and their place in the modern medicine has been specified.

Key Words: History of medicine, Herbalist, Brussa

T Klin J Med Ethics, Law and History 2002, 10:290-295

Bursa, Osmanlı Devletinin ünlü bir başkenti olarak her alanda olduğu gibi ticaretle de gözde bir kentti. Bu ticaretle drogların da yeri vardı. Ayrıca aktarlık sanatı burada da gelişti ve günümüze değin geldi. Yine bugün de bazı aktarlar burada da mesleklerini sürdürmektedirler.

Bursa'nın Aktarlık Sanatı Açısından Önemi

Osmanlı Bursa'sı, İstanbul'un fethinden önce Osmanlı Devletinin siyasi merkezi olarak gelişti ve Batı ile Doğu arasındaki uluslar arası ticaretin en önemli antrepolarından biri oldu. Önce Bursa'nın ticaret yolları açısından önemini vurgulamak gerekir. Daha sonra ise bu tarihi kentin aktarlık sanatı açısından önemi belirtilmelidir. Böylece Bursa, Anadolu yollar sisteminin gelişmesini de sağladı ve ticari alanda İstanbul kadar önem kazandı. Doğu'dan Bursa'ya varan bu ticari yolları şöyle sıralayabiliriz: **1) Şam-Bursa Yolu:** Bu yol, Şam-Halep-Adana-Konya-Akşehir-Karahisar-Kütahya yolu idi. Bursa 15. yüzyıl başlarında İtalyan tüccar-

ları için Doğu mallarının bir antreposu durumunda idi. Nitekim Bursa'nın zengin pazarında her cins ipekli kumaş, baharat, inci, pamuklu vs. vardı. Yine 15. yüzyılda Suriye'den Anadolu'ya gelen diğer büyük bir ticaret yolu Kayseri'den geçirdi. Bu yol, genellikle Karamanoğullarının elinde idi. 1468'de Konya'nın işgaliyle Osmanlılar, Şam-Bursa ticaret yolu üzerindeki kontrolü ele geçirdiler. Mekke'ye giden Osmanlı tüccarları, Hint baharatını orada buluyorlardı ve böylece Mekke baharat ticareti o dönemde önem kazandı. Yine 15. yüzyılda Halepli ve Şamlı tüccarlar, Bursa'da ticari faaliyet gösterirlerdi. Avrupalı tüccarlar ile Bursa pazarında baharat ve kumaşla ilgili ticaret muameleleri yaparlardı. Bundan başka Hint tüccarları da bu dönemde Bursa'da ticari faaliyette bulundular ve bu tüccarlar buradan ticaret için İstanbul'un Avrupa yakasına geçmekteydiler. Örneğin, 15. yüzyılda, Bursa'da yaşayan tüccarlardan **Bahkçızade Hayreddin** ve **Hoca Mehmed**, Şam-Bursa ticaret yolu ile Arabistan'a safran ve Bursa kumaşı gönde-

rirlendi. Yine tarihi kayıtlardan anlaşıldığına göre, Türk tüccarları, yükte ağır, pahada hafif malları (kereste, demir vs.), Antalya'dan deniz yoluyla, değerli malları ise kervanlarla, çapraz kara yoluyla gönderirlerdi. Venedikliler, Bursa pazarında altın, gümüş karşılığında baharat, pamuk, balmumu vs. alırlardı. Baharat bazan da kumaş karşılığında alınırdı. Ancak bazı kaynaklar, baharatın Bursa'da çok pahalı olduğunu ve baharat ticaretinin kâr getirmediğini yazarlar (1).

Bursa pazarına gelen Hint malları, mensucat, baharat ve kumaş boyasıydı. Baharat, Bursa'dan Balkanlara, Karadeniz ve Tuna limanlarından ise Kuzey ülkelerine (Eflak, Boğdan, Helistan ve Rusya) gönderilirdi. Baharat çeşitleri arasında biber, karanfil, zencefil, tarçın, udükahir, sinameki, havlıcan, zerdeçal vs. vardı. 1487'de Bursa'da boya ve biber üzerinden alınan vergi ayrı bir mukata'a halinde olup 100 bin akçeye (49 akçe, I Venedik altınıdır) yükseldi (2).

Osmanlılar, Karamanoğulları'nı ülkelerine katmadan önce Antalya-Bursa yolunu da kullandılar. Antalya'dan Bursa'ya giden diğer bir yol ise Manisa-Balıkesir üzerinden geçen Batı Anadolu yolu idi. Bu yol Balat, İzmir, Ayasluğ, Sakızadası ile Batı ticaretine bağlandığı için sonraları da önemini korudu. Yine Antalya-İskenderiye ve Antalya-Trablusşam deniz yolu da ticaret açısından önemliydi (3). Antalya'dan Arabistan'a ticari eşya ihraç olunurdu. İskenderiye'den Arabistan'a ise kumaş boyaları, baharat ithal olunmaktaydı. Antalya ticaret yolunda Bursa tüccarlarının önemli bir yer tuttıkları görülmektedir. Ancak Mısır ve Rodos'un fethinden sonra 16. yüzyılda, İstanbul ile İskenderiye arasında doğrudan ve düzenli deniz seferleri yapıldı ve İskenderiye-Antalya-Bursa yolu, eski önemini kaybetmeye başladı. **Fatih Sultan Mehmed** ve ondan sonraki padişahlar döneminde ise İstanbul, imparatorluğun en önemli ticaret merkezi oldu ve Bursa, İran ipeğinin antreposu olmaya devam etti (4). Nitekim 16. yüzyıldan sonra, Hint ticareti, yalnız Bursa'yı değil, bütün Orta Doğu pazarlarını terk etmişti. Baharat, artık Bursa'dan Galata'ya değil, Galata'dan Bursa'ya gelmeye başladı. **2) İran İpek Yolu:** Bu yol, İran ipeği ile ilgili ticaret yoludur. Osmanlılardan önce,

Selçuklular ve Moğollar döneminde, İran ipeği, Trabzon'da, İskenderun körfezinde, Payas'da (Lajazzo'da) batı tüccarlarının eline geçerdi. Bu dönemde, Memluklerle İran Moğolları arasındaki mücadele nedeniyle Mısır ve Suriye sahası aleyhine Anadolu ticaret yollarının önemi artmıştı. Osmanlılar döneminde ise, Bursa, İran tüccarlarının güvenle gelebildikleri bir ticaret merkezi oldu. Böylece İran ipeğinin önemli bir kısmı Galata ve İstanbul'daki İtalyan tüccarlarına çok yakın bulunan bu yeni pazara gelmeye başladı. Tebriz-Bursa kervan yolu, ya kuzeyden Bolu-Kastamonu üzerinden veya güneyden Ankara-Çorum üzerinden geçerek Amasya-Tokat-Erzincan-Erzurum-Aras Vadisi yoluyla Tebriz'e ulaşırdı. **3) Yünlü-Pamuklu Ticaret Yolu:** Bursa, Rumeli, Kuzey ülkeleri (Eflak, Boğdan, Kırım, Lehistan, Rusya vs.) ve Avrupa'ya geniş ölçüde sevkedilen Batı Anadolu pamuklu ürünlerinin bir anteposu görevini görürdü. Bursa-Karacabey (Mihalıç)-Biga-Çardak-Gelibolu-Edirne yolu, Bursa'yı Rumeli merkezlerine bağlayan bir ticari yoldu. Floransalılar, Bursa'dan aldıkları ipeği bu yoldan Paguza (Dubrovnik)'e, oradan da Ancona üzerinden Floransa'ya sevkederdiler. Çünkü denizlerde Venedik müdahalesi olasılığı karşısında bu yol daha güvenliydi (5).

6 Nisan 1326'da **Orhan Bey** tarafından alınan Bursa, 1335'de hükümet merkezi olarak san'at, mimari, ticaret vb. gibi alanlarda ilerlemeye başladı. **Murad Hüdavendigâr**'ın emriyle 1394'de inşası emredilen Ulucamiin yapımı 1399'da **Yıldırım Bayezid** tarafından bitirilmiş ve çevresi de çeşitli yönlerden gelişmişti. Bu konuda Bursa'lı **İsmail Belig** de Güldeste adlı kitabında "Bu mâbed-i bi hemcanın binası fina-ı şehrde vaki yediyüz doksan yedi senesinde itmam eyledikleri camilerinden altı sene mürurunda zuhura gelmiştir." der (6).

Ulucamiin yapımında sonraki zamanlarda o zaman olduğu gibi, şimdi de **Uzunçarşı, Attarlar Çarşısı, Sandıkçılar Çarşısı, Tuzpazarı Çarşısı** olarak bilinen çarşı hazırlandı. Bu çarşı ayrıca **Hüdavendigâr, Postacılar, Galle Pazarı, Tahıl Pazarı** ve **Nalıncılar** adı ile de anılır. Günümüzdeki Bursa aktarlarının da belirttikleri gibi, bu çar-

şının bugün olduğu gibi dün de boyacılık ve aktarlık ticareti açısından değeri büyüktü. Nitekim eski belge ve kaynaklar da bunu belirtmektedir (7).

İstanbul'un fethinden önce Osmanlı Bursa'sı, genişleyen Osmanlı Devletinin siyasi merkezi olarak hızla ilerledi. Böylece hem Anadolu ve Rumeli arasındaki iç ticaretin, hem de batı ile doğu arasındaki uluslar arası ticaretin en önemli antrepolarından biri oldu. Nitekim XV. yüzyıl başlarında Bursa, İtalyan tüccarları için doğu mallarının bir antreposu idi. İncalık, Broquiere'nin, Bursa'nın zengin pazarında çeşitli mallar (ipekli kumaş vb.) yanında baharatın da bulunduğunu yazdığını bildirir. Özellikle 1478-1500 yılları arasında Halep'li ve Şam'lı tüccarlar da Bursa'da, batı tüccarları ile baharat, diğer çeşitli droglar ve kumaş üzerinde ticari pazarlığa girişirlerdi. 1470'e doğru Floransa'lı **Benedetto Dei** de Bursa aktarlarının baharatı ve diğer bazı drogları Venedikliler'e kumaş karşılığında sattıklarını görmüştür. 15. yüzyıl sonlarında ise baharat çok pahalılaştı. Bursa Pazarına getirilen Hint baharatları, bazı droglar, Balkanlara, Karadeniz ve Tuna Limanlarından Kuzey ülkelerine sevk olunurdu. Bursa aktarlarının bu dönemde sattıkları baharat çeşitleri arasında, biber, karanfil, zencefil, tarçın, sinameki, havlıcan, zerdeçal vb.'ları vardı. 1487'de Bursa'da biber için alınan gümrük resmi 100 bin akçe idi.

Bursa aktarlarının satış işleri ile ilgili yasaklar ve maddelerle (8) ilgili fiyatlar, zaman zaman Kanunnamelerle belirlendi. 1502 yıllarında çıkarılmış olan Kanunname-i İhtisab-ı Bursa'da (37. madde) "Attarlara kadimden narh virilmek adet değilmiş. Amma za'ferân'ın (safranın) yüz dirhemine evvel 5 dirhem şîr-revgan katarlar imiş. Bazı attar dirhem'de artuk gelsün deyü yağı ziyade katar imiş. Men' olunub kanûn-ı evvel mukarrer kılındı. Ve şöyle vech görüldü ki "şeker kellesinin kağıdı nihayet üç kat ola ve şeker ununu pare (parça) ile kağıda sarub selle deyü satmayalar. Ve her sattıklarını on akçede bir akçe ziyade satalar ziyadeye satmayalar." denilir.

Görüldüğü gibi, yüzyıllar boyu tıpkı İstanbul'da olduğu gibi Bursa'da da aktarlık mesleği revaçtaydı. Aktarların sattığı çeşitli droglar arasında özellikle tarçın, karanfil, afyon, sinameki, kahve, keten tohumu ve benzeri droglar bulunuyordu.

1690-1691 tarihli bir ecza ve attariye defterinde, bu yüzyılda İstanbul'da olduğu kadar Bursa'da da aktarlar tarafından satılan bu cins maddelerin listesi vardır. Aynı cins drogların 1774 tarihli bir aktariye defteri listesinde de bulunduğu görülmektedir. 18. yüzyılda da Bursa, drog ticareti açısından işlek bir şehir durumundaydı (9). 1795-1796 tarihli kahve defterinden, İstanbul'a çeşitli yerlerden olduğu kadar Bursa'nın Mudanya kazasından da o zamanlar, aktarlarca çok satılan kahvenin geldiği görülmektedir. Bu belgeye göre, o tarihlerde Mudanya'dan gelen kahvenin miktarı 468 kıyye idi. 1794 tarihli bir belgede ise Halep'ten Bursa'ya aktarlar ve kahveciler esnafının satması için kahve getirilmesinin istendiği, ancak Geyve civarlarında bazı hilecilerin bu kahveyi alıkoydukları belirtilerek "Bursa'nın mübarek olduğu" ve derhal kahvenin Bursa'ya getirilmesi bildirilmektedir. Bundan başka Bursa aktarlarında çok satılan keten tohumu, özellikle Gebze ve köylerinde elde edilir ve bezir yağı için kullanılırdı. 1720 tarihli bir belgeye göre buraya keten tohumu Mudanya yoluyla gelir ve bu drogdan Mudanya iskelesinde Müslümanlar için %4 akçe, Yahudiler için %5 akçe gümrük resmi alınırdı (10-15).

Bilindiği gibi aktarlar, eski devirlerden beri enfiye satmaktadırlar. Ancak 1795 ve 1800 tarihli belgelerde, daha önce satılan enfiye satışına izin verilmemektedir (16-27).

Yine 1618 tarihli bir narh defterinde, aktar dükkanlarında 17 cins mal bulunduğu söylenir. Çeşitli tarihlerdeki bazı attariye ve narh defterlerinden diğer kentlerde olduğu gibi Bursa'da da aktarların sattıkları maddeler hakkında bilgi edinilebilir. 1640 tarihli Es'ar Defteri denen narh defterinde bulunan maddeler aşağıdadır (28-30).

Es'âr-ı Attârân

Sükkar-i Mükerrer (Sükkar, şeker demektir).	Ravend-i Rûmi
Ham Sükkar	Anason
Nebat Sükkari	Kimyon
Kalb kahve	Çörekotu
Fındık kahve	Za'feran (safran)
Tozedilmiş kahve	Viranşehir safranı
Sarı balmumu	Soğan tohumu
Şem'i kâfur (Şem, mum demektir)	Çöpçini (iyi ve orta cinsleri)
Darçın (iyi ve kötü cinsleri)	Küçükhindistan cevizi

Karanfil	Cezayir Saparnası
Dârifülfül	Beyaz Şap
Zencebil	Kırmızı Kök Boya
Biber	Demirhindi
Damla Sakızı	Mürdesenk
Hurda Sakızı	Kardeş Kanı
Hıyarışenbe (iyi cins)	Havlican
Ravend-i Çini	Kakule
Zerdaçav	Hallaç Kirişi
Kitle (iyi ve orta cinsleri)	Yün Kirişi
Udülkahir	Gülâb (Sultan Bayezid’e satılan hâlis)
Mevzek	Darçın Şekeri
Beyaz Mazı	Karanfil Şekeri
Siyah Mazı	Anisun Şekeri
Rastık Taşı	Anber ve Gül Şekeri
Zamkı Arabi	Kişniş Şekeri
Sarı Tutkal	Saray bademi şekeri
Siyah Tutkal	Peynir Şekeri

Bursa’nın Ünlü Bir Aktarından Bazı Geleneksel Reçeteler

Aktar **Yılmaz Turan** Bursa’da sayısı oldukça azalmış, uzun yılların deneyimli bir aktarıdır. Aynı zamanda öğretmen olup öğrenim görmüş bir kimse- dir. Bu bakımdan halka sattığı droglar hakkındaki bilgileri de devamlı geliştirmektedir. 1.4.1945’de Erzurum, Oltu’nun Ayyıldız Köyünde doğan bir ailenin çocuğu olup büyük dedesi aktar Abdullah Bey Tibet’ten Horasan’a oradan da Rusya’ya geçerek orada hem aktarlık, hem de eczanelerde yardımcı- cılık yaptı. **Yılmaz Turan** aynı ilde Yavuzselim Öğretmen Okulunu 1966-1967’de bitirdi. Çeşitli illerde ilkokul öğretmenliği yapan **Yılmaz Turan** 1980’de Bursa Eğitim Enstitüsü Resim İş Bölümü Öğretmenliği görevine getirildi. Yine Bursa, Gaziakdemir İlkokulunda müdürlük yaptı. 1980’de Lokman Hekim adıyla Bursa Çarşamba Pazarı, Çırpan Mahallesinde bir aktar dükkanı açtı ve daha sonra bu dükkanın adı Gülistan oldu. 1961’de dük- kanını Yahşibey Cd. Kardeşler Apt. 8/A’ya nakletti.

Yılmaz Turan’ın sattığı droglar aşağıdaki listededir.

A-Bitkisel Kökenli Droglar

1. Acıağaç	6. Ardıç tohumu
2. Adaçayı yaprağı	7. Andızotu kökü
3. Akasya çiçeği	8. Asilbent
4. Ak günlük	9. Atkestanesi tohumu
5. Anason	10. Atkuyruğu otu

11. Avokado yaprağı	71. Kardeşkanı
12. Badem yağı	72. Kebabiye
13. Besbase	73. Kekik
14. Biberiye yaprağı	74. Kekik Yağı
15. Bira mayası	75. Sarı Kaşu
16. Böğürtlen yaprağı	76. Keçiboynuzu
17. Buhur	77. Kereviz Tohumu
18. Burçak tohumu	78. Ketan Tohumu
19. Cevizyağı	79. Kına
20. Ceviz yaprağı	80. Kestane Yaprığı
21. Çeken tohumu	81. Kınakına Kabuğu
22. Çemen tohumu	82. Kırmızı Biber
23. Çadır Uşağı	83. Kısamahmut Otu
24. Civanperçemi	84. Kimyon
25. Çam Terementisi	85. Kişniş
26. Çam Fıstığı	86. Kitre Zamkı
27. Çam Reçinesi	87. Kiraz Sapı
28. Çam Terementi Esansı	88. Servi Kozalak
29. Çörekotu Tohumu	89. Kuşburnu
30. Çörekotu Yağı	90. Küçük Hindistan Cevizi
31. Çöven Kökü	91. Küçük Hindistan Cevizi Yağı
32. Çitlembik Yaprığı	92. Lavanta Çiçeği
33. Çobanüzümü Yaprığı	93. Mahlep Tohumu
34. Dari	94. Karabaş Lavanta Çiçeği
35. Dar-ı Fülül	95. Turunç Kabuğu
36. Defne Tohumu	96. Turunç Yaprığı
37. Defne Yağı	97. Maydanoz Tohumu
38. Defne Yaprığı	98. Mazı
39. Demirdiken	99. Mercan Köşk
40. Demirhindi	100. Melisa Yaprığı
41. Deniz Kadayıfı	101. Mersin Yaprığı
42. Duvar Sarmaşığı	102. Mersin Esansı
43. Ebegümece Yaprığı	103. Meyan Kökü
44. Eğir Kökü	104. Meyan Balı
45. Fındık Yağı	105. Misk
46. Gelincik Çiçeği	106. Misvak
47. Funda	107. Mirra
48. Gülsuyu	108. Mürver Çiçeği
49. Gülyağı	109. Nane Yağı
50. Hardal Tohumu	110. Nane Yağı
51. Hatmi Çiçeği	111. Nar Çiçeği
52. Havacıva Kökü	112. Nar Kabuğu
53. Havlican	113. Oğulotu Yaprığı
54. Havuç Tohumu	114. Ödağacı
55. Hünnap	115. Ökaliptus Yaprığı
56. Salatalık Tohumu	116. Öksürükotu Yaprığı
57. Hindiba Yaprığı	117. Altınotu
58. İhlamur Çiçeği	118. Papatya Çiçeği
59. Isırgan Tohumu	119. Pelinotu
60. İncir Yaprığı	120. Tarhun
61. Kâfur	121. Rezene
62. Kahve Çekirdeği	122. Ravend Kökü
63. Kakao Yağı	123. Safran
64. Kakule	124. Sakız
65. Kantaron	125. Karasakız
66. Kambaşotu	126. Salep
67. Karabiber	127. Sandoş Sakızı
68. Karahalili	128. Sarı Halile
69. Karanfil	129. Prasa Tohumu
70. Karatopalak	130. Sarısabır

131. Sığırkuyruğu Çiçeği	144. Tavşanmemesi Kökü
132. Sığla Yağı	145. Turp Tohumu
133. Sinameki Yaprağı	146. Ud'ülkahr
134. Sinirliat Yaprağı	147. Üzerlik Tohumu
135. Sumak Yaprağı	148. Üzüm
136. Susam	149. Vanilya Meyvası
137. Susam Yağı	150. Yenibahar
138. Şahtere Otu	151. Zambak Soğanı
139. Şalgam Tohumu	152. Zencefil
140. Şeytintersi	153. Zerdaçal
141. Çakşırotu Kökü	154. Zeytin Yaprağı
142. Tarçın Kabuğu	155. Zulumba Kökü
143. Tarçın Esansı	156. Arslanpençesi

B- Hayvansal Kökenli Droglar

1. Akamber
2. Alabalık Yağı
3. Balık Yağı
4. Balmumu

Yine aynı aktarın bazı geleneksel ilaç formülleri ise şöyledir:

1) Soğuk algınlığına: 4 gr. Zencefil bir su bardağı dolusu sıcak suda demlenir, tülbentten süzülür ve içine bir kaşık bal atılır ve günde birer çay bardağı sabah, öğle, akşam içilir.

Yine aynı rahatsızlığa nar çiçeği sıcak suda demlenerek içilir.

2) Mide rahatsızlıklarında, ayva, nane, kantaron, biberiye 4'er gram 1 su bardağında sıcak suda demlenir, içine bal atılır ve sabahları aç karına içilir.

3) Sivilce, uçuk vb.'larına karşı hindistan cevizi yağı o kısma sürülür.

4) Böbrek kumu ve taşına karşı, mısır püskülü, arpa, kiraz sapı, kara çalı dikenini demlenir, bal katılır ve içilir.

5) İshal durdurucu olarak 10-15 gr. Kızılçık sıcak suda demlenir, günde 2-3 kez içilir. Yine aynı rahatsızlığa karşı 3-4 ayva yaprağı bir su bardağı sıcak suda demlenir ve içilir.

6) Kabızlığa karşı 3-4 gr. Sinameki demlenir ve içilir.

7) Sarılığa karşı 1 kilogram karadut, 3 kilo suda kaynatılır, süzülür, şişelere doldurulur ve kullanılır.

8) Romatizmaya karşı, Alabalık yağı ağrıyan yere sürülür. Yavşan otu kaynatılır, ateşin karşısında dışardan sürülür.

Aktarlar bu drogları ya kendileri toplamaktadırlar ya da, İstanbul'da Tahtakaledeki toptancılardan getirmektedirler. Aktar Yılmaz Turan, bu drogların toplanarak dükkanlara getirilmesi halinde ucuz olacağını belirtmektedir.

Sonuç

Bursa'nın aktarlık sanatında ve ticaret yaşamındaki yeri büyüktür. Nitekim Bursa bu tip ticaretin yıllarca merkezi olmuştur. Hernekadar bugün her yerde olduğu gibi Bursa'da da aktar sayısı azaldıysa da yine de bu dükkanlar az oranda da olsa vardır (30).

KAYNAKLAR

1. İbn Batuta: Seyahatname-i İbn-i Batuta (C.2). İstanbul 1917-1919:236.
2. Yalman F. Bursa. İstanbul, 1977:22-3.
3. Paşazade A. Aşık Paşazade Tarihi. İstanbul 1916:20-1.
4. Raymond AM. Notes Pratiques et Resumes sur l'Art du Constructeur en Turquie. Alexandrie 1908:84-5.
5. Baykal K. Bursa'da Ulucami. İstanbul 1950:43-6.
6. Çetintaş S. Türk Mimari Anıtları, Osmanlı Devri, Bursa'da Murat I ve Bayezid I Binaları. İstanbul, 1952:49-51.
7. Sarre F. Reise in Kleinasien. Geographische Vorlagshandlung. Berlin, 1986:21, 168.
8. İsmail Belig al-Bursevî (1667-1729). Güldeste-i Riyaz-ı İrfan ve Vefiyat-ı Danişveran-ı Nadiredan. Bursa, 1886:27,321.
9. Bursa Müzesi Arşivi. Şer'iyye Sicilleri. No.A/I, H.867/M.1471, s.20.
10. Baykal K. Bursa ve Anıtları. Bursa, 1950:107-8.
11. Ayverdi EH. Fatih Devri Mimari Eserleri. İstanbul 1953:25.
12. Başbakanlık Arşivi Belgesi. Ali Emirî Kısmı, IV. Mehmed Defteri, No.315, H.1060/M.1644.
13. Köseoğlu N. Tarihte Bursa Mahalleleri (XV. ve XVI. yüzyıllarda). Bursa, 1946:66,69.
14. Wilde H. Brussa, Eine Entwicklungsstätte Türkischer Architektur in Kleinasien unter den Ersten Osmanen (Heft.13). Berlin 1908:105.
15. Kepecioğlu K. "Bursa'da Şer'i Mahkeme Sicillerinden ve Muhtelif Arşiv Kayıtlarında Toplanan Tarihi Bilgiler ve Vesikalar" Vakıflar Dergisi, 1942; 2:405-21.
16. İnalçık H. Bursa I. XV. Asır Sanayi ve Ticaret Tarihine Dair Vesikalar. Ankara, 1960:1,45.
17. Mübahat S. Kütükoğlu. Osmanlı Gümrük Kayıtları (Osmanlı Araştırmaları I) İstanbul, 1980:219-34.

18. Berkan ÖL. XV. Asrın Sonunda Bazı Büyük Şehirlerde Eşya ve Yiyecek Fiyatlarının Tesbit ve Teftişi Hususlarını Tanzim Eden Kanunlar. İstanbul, 1942:3,4,38.
19. Başbakanlık Arşivi Belgesi. Ali Emîrî Kısmı, 2. Süleyman Defteri, No:1351, H.1102-1103/M.1690-1691.
20. Başbakanlık Arşivi Belgesi: M. Tıp Dosyası, H.1188/M.1774.
21. Başbakanlık Arşivi Belgesi: Hatt-ı Humayun Kısmı, No:10558A, H.1210/M.1795-6.
22. Başbakanlık Arşivi Belgesi. Cevdet Kısmı, İktisat Defteri, No.515, H.1210/M.1794.
23. Başbakanlık Arşivi Belgesi. Ali Emîrî Kısmı, III. Ahmed Defteri. No.12529, H.1133/M.1720.
24. Başbakanlık Arşivi Belgesi. Cevdet Kısmı, Maliye Defteri, No.6799, H.1216/M.1800.
25. Başbakanlık Arşivi Belgesi. Cevdet Kısmı, Dahiliye Defteri, No.12157, H.1211/M.1795.
26. Bursa Müzesi Arşivi: Şer'iyeye Sicili Belgesi. No.A/4, H.889/M.1493, s.64.
27. Demirhan A. Mısır Çarşısı Drogları. İstanbul, 1975:7-8.
28. Demirhan A. Mısır Çarşısı ve Ünlü Aktarlar. Eczacılık Bülteni, 1973; 15(1):11-6.
29. Demirhan EA. Atkestanesi. Nobel Tıp Kitabevleri. İstanbul, 1999: 15-45.
30. Demirhan EA. Zencefil. Nobel Tıp Kitabevleri. İstanbul, 1997:1-30.

Geliş Tarihi: 15.10.2002

Yazışma Adresi: Dr.Ayşegül DEMİRHAN ERDEMİR
Uludağ Üniversitesi Tıp Fakültesi
Tıp Tarihi ve Deontoloji AD, Bşk., BURSA
ademirer@yahoo.com